Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2019, 2(3):206-225.

DOI: [10.26677/TR1010.2019.113](https://doi.org/10.26677/TR1010.2019.113)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası:

<https://www.sobibder.org>

KAVRAMSAL MAKALE

Türk Modernleşmesi ve Sosyo-Ekonomik Strüktürün Dönüşümü: Cumhuriyetin İlk Yılları

Dr. Tufan SARITAŞ, e-posta: tufansaritas@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1728-2377>

Öz

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında sosyo-ekonomik alandaki modernleşme süreci; ekonomi biçiminin seçimi, yerli müteşebbis ve finansal kurumların oluşturulması, hukuk ve laiklik alanındaki düzenlemeler, İslam'ın teolojileştirilmesi olmak üzere dört aşamada incelenmiştir. Şu şekilde bir sonuca varılmıştır: Cumhuriyet'in yönetimindeki Ankara Hükümeti, ilk aşamada İzmir İktisat Kongresi'nde işaretleri verilen liberal ekonomi biçimini seçmekle işe başlamıştır. Kongredeki konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın vurguladığı şekilde yeni bürokratik yapının merkezine "kişi çıkarı" konulmuştur. İkinci aşamada; yerli müteşebbisler üretilerek ve İş Bankası kurularak, kapitalist batı ekonomisi ile eklemlenmek için temel itici güçler oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada; modern kapitalist ekonomik yapı ile bütünleşme amacıyla batılı hukuk sistemi ve laiklik kabul edilmiştir. Böylece üretim faktörlerinin mobilizasyonunu engelleyen din ve gelenek, kamusal ve ekonomik alanın dışına çekilerek kapitalist üretim yapısına geçiş hızlandırılmıştır. Dördüncü aşamada ise; İslam, teolojileştirilerek, toplumsal alandan uzaklaştırılmış ve bireylerin birer "Homo Economicus" olarak hareket etmeleri desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Türk Modernleşmesi, İş Bankası.

Makale Gönderme Tarihi: 16.03.2019

Makale Kabul Tarihi: 04.05.2019

Önerilen Atıf:

Sarıtaş, T. (2019). Türk Modernleşmesi ve Sosyo-Ekonomik Strüktürün Dönüşümü: Cumhuriyetin İlk Yılları, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(3):206-225.

© 2019 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2019, 2(3):206-225. DOI: [10.29226/TR1001.2019.x](https://doi.org/10.29226/TR1001.2019.x)
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

**Turkish Modernization and Socio-Economic Structure's Conversion: The Early Years
of the Republic of Turkey**

Dr. Tufan SARITAŞ, e-mail: tufansaritas@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1728-2377>

Abstract

In this study, the modernization process in socio-economic field in the first years of Turkish Republic is examined within four stages; choosing the style of economics, founding local entrepreneurs and financial institutions, regulations in the field of laicism and law, finally the transformation of Islam into theology. The conclusion is: at first stage, The Ankara Government of Turkish Republic started with choosing liberal economy style about which the signals have been made in İzmir Economy Congress. As Mustafa Kemal Pasha emphasized in his speech in the congress, the 'self-interest' concept was put into the center of new bureaucratic structure. At second stage, by generating local entrepreneurs and founding İş Bank, basic driving forces are created for articulating with western capitalist economy. In third stage, for integrating with modern capitalist economy, western juridical system and laicism is adopted. Thus, transition to capitalist production system is accelerated by pulling out the religion and tradition away from public and economic field which both are blocking the mobilization of production factors. At fourth stage, Islam is transformed into theology, plus it is moved away from social sphere and individuals are supported to act as 'Homo Economicus'.

Keywords: Tanzimat Reform Area, Turkish Modernization, İş Bank.

Received: 16.03.2019

Accepted: 04.05.2019

Suggested Citation:

Saritaş, T. (2019). Turkish Modernization and Socio-Economic Structure's Conversion: The Early Years of the Republic of Turkey, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 2(3):206-225.

© 2019 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

Modernleşme, en genel anlamıyla geleneksel – yerel ilişkilerden, modern – seküler ilişkilere geçiş süreci olarak tanımlanabilir. Batı Avrupa’nın Rönesans’la birlikte dünya gündemine taşıdığı “Modern Dünya” kavramı, Batı Avrupa’da kapitalist sistemin ortaya çıktığı, üstün ekonomik ve askeri gücüyle adeta tüm dünyayı, nispeten bu gelişmiş seviyeye ulaşmaya evirdiği (Amin, 2007:93), farklı kültürler için bir “idol-medeniyet biçimi” olarak da açıklanabilir.

Bu çekici üstünlüğün merkezinde hiç şüphesiz, alt edilemez askeri gücün arkasındaki Sanayi Devrimi’nin üretimdeki getirdiği yenilikler gizliydi. Sanayileşmenin, askeri alana uygulanması ile ortaya çıkan ve geleneksel ilişkiler yumağındaki toplumların üstesinden gelemeyeceği etkin silah gücü, ekonomik güç ile birlikte ortaya çıkarak, dünya planında, Batı Avrupa lehindeki siyasi zaferleri, iki yüz yıllık süreçte peşi sıra meydana getirmişti. Bu durum, doğal olarak hakim-egemen toplum ve medeniyet haline gelen Batı Avrupa’nın yaşam biçiminin de karşı konulamaz bir şekilde yayılmasına neden olmuştu (Giddens, 2012:75).

Modernleşme, Batı Avrupa’nın karşısında yenilgi yaşayan tüm dünyayı kasıp kavuran bir ideolojiye dönüşüyor, bu ideolojiyi benimsemiş devletlerin geleneksel kurumlarını ve sosyo-ekonomik yapılarını bir bir yıkıyordu. Böylesine etkin bir ideoloji olarak modernleşme, Tanzimat Dönemi’ndeki Osmanlı Devleti’nden İttihat ve Terakki Partisi’ne, oradan da Modern Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar bu topraklarda ve bu ideolojiyi benimsemiş dünyanın diğer coğrafyalarında, bir geçiş süreci olarak modernleşme politikalarını yöneten “otoriter rejimler”in kendilerini meşrulaştırma yöntemlerinden biri olarak görülüyordu (Köker, 2007:71-72). Modern dünyaya geçişi gerçekleştirme güdüsüyle otoriter karaktere bürünen siyasi yapılar, basit bir mantıkla, Modern Batı Avrupa karşısında yutulmamak için Batı Avrupa’nın nicelik ve nitelikleri ile vasıflanarak ortaya koydukları modernleşme politikaları ile tüm geleneksel yapıları acımasızca parçalıyorlardı.

Ekonomik ve askeri üstünlük pahasına gelenekten koparak modernizme yöneliş, sosyal hayatta da bir dönüşüme neden oluyordu. Tönnies’in ifadesiyle cemaatten (gemeinschaft), cemiyete (gessellschaft) doğru bir geçiş gerçekleşiyordu. Ona göre geleneksel toplumlarda cemaatler hakimdi. Burada birey, toplum içindeki statüsünü doğumuyla elde ederdi. Din ve geleneklerin oluşturduğu ahlaki davranışlar içerisinde mobilizasyonunu sağlardı. Bu yapıda bireysel çıkar değil; toplumsal, ortak çıkarlar ve dayanışma egemendi. Ancak modernleşme süreci ile kentleşmenin gelişmesi, toplumun ihtiyaç ve taleplerinin değişmesi sonucu geleneksel yapıların ortaya çıkardığı cemaat (gemeinschaft), zamanla yerini cemiyete (gessellschaft) bıraktı. Cemiyette (gessellschaft) ise bireysellik, rasyonalite ve kişi çıkarı esastı (Gönç-Şavran, 2011:140).

Bireyin faydasını esas alan sosyolojik değişimin ardındaki unsur, Sanayi Devrimi ve bunun sonucunda gelişen endüstriyel toplumdur. Bu bağlamda Veblen, yeni bir teknolojinin, dönemin düşüncesini ve çıkar ilişkilerini yıkarak, kendi ihtiyaçları bağlamında tüm kurumları yeniden inşa ettiğini iddia ediyordu. “Toplumsal Değişim Kuramı” olarak adlandırılan bu durumda, mevcut yapıdan çıkar sağlayan ve bu sebeple de dönemin düşünce ve çıkar ilişkilerini savunan statükocular, geleneği korumak için her türlü tepkiyi gösteriyorlardı. Dolayısıyla gelenekle modernlik arasındaki çatışma kaçınılmazdı. Sonuçta çatışma ortamı yaşansa ve dönüşüm zaman alsa da sonuçta dönüşüm kaçınılmaz olarak gerçekleşiyordu (Coser, 2013:245).

Osmanlı Devleti de Tanzimat Dönemi’nden itibaren Batı Avrupa’nın ekonomik, askeri ve teknolojik üstünlüğünü kabul etmişti. Bu sebeple yürürlüğe koyduğu modernleşme politikaları ile kurumlarını ve sosyo-ekonomik yapısını, Avrupa medeniyeti bağlamında dönüştürmeye çalışıyordu. Ancak belki de imparatorluklar döneminin bitmesi sebebiyle modernleşme hareketlerinden istenilen sonuç alınamıyordu. Çünkü Wallerstein’a göre Batı Avrupa’da ortaya

çıkan Avrupa merkezli bir dünya ekonomisiydi ve imparatorlukların bu yeni dünyada yaşama şansları zordu.

İmparatorluklar, yapıları itibariyle merkeziyetçi karakterliydi. Periferisindeki zayıf siyasi yapılardan, vergi geliri ve ticari tekeller vasıtasıyla bir fayda sağlıyordu. Ancak tüm bu sistem, hantal ve devasa bir bürokratik, askeri ve siyasi bir yapı ile gerçekleşiyordu. Bir diğer deyişle bu hantal yapı, fayda elde etmek için askeri ve siyasi gücüyle sürekli olarak bir baskı unsuru olmalıydı. Bu durum da doğal olarak zaman zaman çıkan isyan ve savaşlardan galibiyetle çıkmayı gerektiriyordu. Dolayısıyla uzun vadede zor ve masraflı bir döngüydü. Sanayi Devrimi ile Batı Avrupa'nın elde ettiği güçle birlikte imparatorlukların mevcut konumlarını koruma şansları oldukça azaldı (Wallerstein, 2010:34). Sonuç olarak bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti de bu gelişmelerden olumsuz şekilde etkilendi.

Modern Türkiye Cumhuriyeti, Tanzimat Dönemi'nden itibaren giderek gelişen modernleşme düşüncesinden aldığı mirasla, imparatorluğa son vererek bir cumhuri idare oluşturdu. Kurumlarını ve sosyo-ekonomik yapısını modernleşme faaliyetleri ile dönüştürerek, Batı Avrupa merkezli dünya ekonomisinin karşısında gelenekçi bir yapıyla varlığını devam ettirmeye çalışmak yerine, onun bir parçası olmayı tercih etti. Dolayısıyla bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik yapısındaki dönüşüm; ekonomi biçiminin seçimi, yerli müteşebbis ve finans kurumlarının kurulması, hukuk ve laiklikle ilgili düzenlemeler, İslam'ın teolojileştirilmesi bağlamında dört aşamada açıklanmaya çalışılacaktır. Öncelikle Osmanlı Dönemi'ndeki modernleşme faaliyetlerinden kısaca bilgi verilecek ve akabinde Türkiye Cumhuriyeti'nde modernleşme ve sosyo-ekonomik dönüşüm incelenecektir.

TANZİMAT'TAN YIKILIŞA KADARKİ SÜREÇTE OSMANLI'DA MODERNLEŞME HAREKETLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Topraklarının genişliği düşünüldüğünde Osmanlı Devleti, kuruluşundan çöküş sürecine girdiği tarihe dek, büyük bir coğrafyada birçok devleti etkilemiş ve bunların takip ettikleri hakim-egemen kültürün biricik sahibi olmuştur. Ancak Batı Avrupa, Reform ve Rönesans'la birlikte birkaç yüzyıl içinde metafiziğin egemenliğinden kurtularak, aydınlanma dönemine girmiş ve Sanayi Devrimi gibi sosyal sonuçları oldukça karmaşık bir sosyo-ekonomik dönüşüm sonucu dünya konjonktüründe merkez haline gelmişti. Avrupa ile sınırı olan Osmanlı Devleti de bu gelişmelerden payını almıştı. Artık Osmanlı Devleti'nin karşısında ekonomik ve askeri olarak oldukça güçlü bir medeniyet bulunmaktaydı.

Osmanlılar, Avrupa Devletleri ile giriştikleri savaşları kaybetmeye başladıklarında, ilk olarak yenilgilerinin nedenlerini, Avrupa'nın askeri üstünlüğünde aradılar. Bu problemi çözmek için de gelişmiş askeri teknolojinin, Avrupa'dan transfer edilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Ancak tam da bu sırada askeri teknolojinin alt-yapısındaki mali büyüklüğü fark ettiler. Dolayısıyla devletin bünyesinde mali ve ekonomik açıdan sağlam bir alt-yapıyı kuramadıkları sürece, askeri kaynaklı teknoloji transferi imkanına sahip olamayacaklardı.

Osmanlı Devleti, Avrupa karşısındaki düştüğü zor durumdan çıkış çareleri ararken, belki de rakibini yakından tanımak için bu tarihlerde Avrupa'nın birçok şehrine daimi elçilikler açtı. Bu süre zarfında Avrupa'ya gönderilmeye başlanan elçi ve temsilciler, Avrupa'nın gelişimi hakkındaki kanaatlerini belirten sefaretname ve seyahatnamelerinde, Osmanlı'nın, sadece teknolojik açıdan değil, her alanda Avrupa'nın gerisinde kaldığını belirtiyorlardı. Bahsi geçen bu Osmanlı elitlerinin çabalarıyla, geleneğe sıkı sıkıya bağlı Osmanlı yöneticilerinin teknoloji transferi ile sorunun çözülebileceğini ileri süren fikirleri zamanla terkedildi. Kısa bir süre sonra

Avrupa'nın sadece teknolojisi değil, bunun yanında düşünce sistemi ve kurumları da Osmanlı Devleti'nce bir bir ithal edilmeye başlandı (Hanioglu, 1985:1182).

Padişah ve Osmanlı devlet adamlarının çoğunluğu, devleti, girmiş olduğu bu toplumsal, ekonomik ve askeri bunalımdan, bir dizi ıslahat tedbiriyle kurtarmak istiyorlardı. Bunun için ilk olarak Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edildi. Bu ferman, temel prensipleri ile yıkılmaya yüz tutmuş ve artık işlemez hale gelmiş Osmanlı devlet yapısını, Avrupa devletlerindeki kurumsal yapıya benzer bir şekilde yeniden inşa etme amacı taşıyordu (İnalçık, 2006:28-29). Tanzimat, ana fonksiyonlarıyla, Avrupa'da o dönemde popüler olarak görülen Milli devletlerin kurulmasına ve orta sınıfın ekonomik olarak güçlenmesine çalışan bir devlet politikası olan "kameralizm"den esinlenmişti (Mardin, 2013:12). Çoğunluğu yoksul olan Osmanlı tebaasının ekonomik olarak güçlenmesine yönelik bu politikalar, Devlet-i Aliye'nin de güçlenmesine neden olacaktı. Çünkü halkın refahının yükselmesi, ekonominin ve dolayısıyla alınacak vergilerle güçlenecek olan maliyenin de fayda sağlaması demekti.

1856 yılında imzalanan Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın ikinci ayağı durumundaydı. Bu fermana göre Gayri Müslim tebaa "cizye" adı altındaki vergiyi ödemeyecek (İnalçık, 1993:48) ve devlet yönetiminde daha geniş oranda yer alabilmeye hak sahibi olacaktı (Seyitdanlioğlu, 2006:263). Tanzimat Fermanı'nın amaçladığı eşit haklara sahip çeşitli unsurlardan müteşekkil vatandaşlarla, "Osmanlıcılık" şuuru oluşturma fikri, Islahat Fermanı ile tersine dönüyordu. Zira Gayri Müslim tebaa kendilerine sunulan bu imkânları optimum şekilde kullanarak Müslüman tebaa karşısında ciddi bir maddi kazanım sağladı. Ayrıca bu durum Müslüman tebaanın, Gayri Müslim tebaa karşısındaki üstünlüğünü törpülemesi ve Gayri Müslim tebaaya birtakım ayrıcalıklar sunması nedeniyle ciddi bir tepki topladı. Nitekim tarihe "Kuleli Vakası" olarak geçecek bir isyanı netice verdi. Hükümet devrilmeye çalışıldı, ancak başarılı olunamadı (Mardin, 1985:1699).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat süreciyle birlikte geleneksel üretimden sanayi üretimine geçilmesi öngörülmüyordu. Ancak geleneksel üretim yapısı ile teşkilatlanmış olan halkın, bu dönüşümü yara almadan tamamlaması pek de mümkün gözüküyordu. Sultan III. Selim ve II. Mahmud, Osmanlı zanaatkârlarını ve esnafı, Sanayi Devrimi'nin nimetleri ile desteklenmiş Avrupalı rakiplerinden korumak için gerekli önlemlere başvurmuştu. 1838 yılındaki Baltalimanı Anlaşması ile birlikte bu korumacılık geleneğinden vazgeçildi ve iç ticaret, yabancı tüccarlara açıldı. Yabancı üreticinin, gelişmiş teknolojik imkânlarla ürettikleri malları, Osmanlı coğrafyasında pazarlaması, zaten zayıflamakta olan zanaatkâr ve esnafı zor durumda bırakarak, Lonca Sistemi üzerinde onulmaz yaralar açtı. Bu gelişmeler, geleneksel üretim sisteminin yıkılması ile birlikte modern üretim yapısına geçişin hızlanacağını düşünen Osmanlı İntelijansiyası'nı memnun ediyordu (Ahmad, 2012:40). Ancak halk üzerindeki etkisi hiç de beklenildiği gibi olmadı.

Örneğin; demir kaşıkların ülkeye girmesi ile tahta kaşık üretiminde bulunan esnaf ve bunlara bağlı iktisadi yapıların hepsi zarar gördü. Ulema sınıfının "demir kaşıkla yemenin caiz olmadığı" yönündeki fetvaları bile geleneksel üretim yapısını kurtarmaya yetmedi (Özel, 2011:161-162). Ekonomik yapıdaki dönüşüm sadece esnaf üzerinde gerçekleşmiyordu. Bir bütün olarak ekonominin üretim yapısı, tüm alanlarıyla dönüşüme zorlanıyordu. Reformcu Osmanlı yöneticileri, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa merkezindeki sanayileşmiş dünya ekonomisinin bir parçası olmasını istiyorlardı.

Jön Osmanlılar olarak bilinen grup, reformcu Osmanlı yöneticilerini, Osmanlı'nın içine düştüğü mali bunalımı bahane ederek acımasızca eleştirdiler ve Birinci Meşrutiyet'in imzalanmasını sağladılar. Böylelikle padişahın mutlak otoritesi bir anayasa ile kısıtlandı ve anayasanın uygulanmasından, bürokrasinin sorumlu olması sebebiyle de yönetici elitler, devlet içerisindeki

yerlerini sağlama aldılar. Anayasal rejimin kabul edilmesiyle, inisiyatif, Saray'dan Babıali'ye geçerken, Osmanlı'da bir bürokrasi sınıfının ilk işaretleri görülmeye başlandı.

Osmanlı Devleti bir tarım ülkesi olduğu için vergi gelirlerinin büyük kısmı, tarımdan sağlanmaktaydı. Babıali'nin yenilikçi bürokratlarına göre; eğer tarım sektörünün devlet desteğiyle büyümesi sağlanabilirse, dolaylı olarak vergi gelirleri artacak ve Osmanlı maliyesi rahat bir nefes alabilecekti. Ayrıca Osmanlı topraklarına çoğunlukla Müslüman ve Türk olan tebaa sahip olduğu için de verilen desteklerden Gayri Müslim'ler yararlanamaz ve dolayısıyla sağlanan maddi kazanç, devletin güvendiği bir güruha gitmiş olurdu. Bu amaç bağlamında Babıali, Osmanlı tebaasından tarım ürünü satın alma ambargosundan vazgeçerek, tarım üreticisinin, ürünlerini doğrudan yabancılara satmasının önündeki engelleri kaldırdı. Yüksek kâr elde eden tarım ürünleri üreticileri, geleneksel geçimlik üretimden vazgeçerek, tarımı ticarileştirdiler. Süreç sonunda zenginleşen toprak sahipleri, Osmanlı Meclisi'nde milletvekili olabilmek için yegâne şart olan zengin olma şartını sağlayarak mecliste milletvekili olarak yerlerini aldılar ve bir sınıf olarak ortaya çıkmayı başardılar. Ancak sonradan anlaşıldı ki bu sınıf için kendi çıkarları, devletin çıkarlarından önde geliyordu (Ahmad, 2012:41-42).

II. Abdülhamid Dönemi'nde de Avrupa'nın meydana getirdiği teknolojik gelişmelerden yararlanılması amaçlandı. Bu amaç doğrultusunda atılan adımlarla, Saray'ın uyguladığı baskı ve sansürlere rağmen eğitim, hukuk, ulaşım, iletişim ve basın-yayın alanında ciddi gelişmeler yaşandı. İlköğretimden üniversite seviyesine kadar modern okullar açıldı ve öğrenci seviyesi artırıldı. Hukuki düzenlemelerle sosyo-ekonomik hayat daha adil ve elverişli bir biçime sokulmaya çalışıldı. Yeni demiryolları inşa edildi. Matbuatta ve gazete satışlarında artış yaşandı (Lewis, 2013:246-264). Ancak II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleştirilen teknolojik gelişmelere karşın uygulanan baskı siyaseti, anayasal rejimi kaldırılması (1876-1909) ve liberal ekonomi politikalarının olabildiğince terk edilmesi gibi faktörler, Tanzimat'tan itibaren devam etmekte olan sosyo-ekonomik gelişmeleri yavaşlattı. Bu dönem, modernleşme yanlısı olan İttihat ve Terakki Komitesi'nin Sultan'ı devirmesi ile son buldu.

İttihat ve Terakki iktidarı, Tanzimat'tan beri süregelen modernleşme hareketlerini daha da ileri götürme hedefindeydi. Parti üyelerinin büyük çoğunluğu, kapitülasyonların kaldırılmasını destekliyordu. Ayrıca yerli malı kullanımının özendirilmesi, sermayenin sanayiye yönlendirilmesi, milli bankacılık fikri, Müslüman Türk burjuva sınıfının oluşturulması, esnaf – zanaatkâr ve çiftçilerin örgütlenerek azınlık ve yabancıların elindeki tekeli oluşturmaları kırma çabaları; İttihat ve Terakki'nin modern milli bir ekonomi kurma girişimlerinden işaretler taşıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması da milli birlik ve beraberliği artırarak, milli – ulusçu yönelimlerin Osmanlı toplumu içinde giderek yerleşmesini sağladı (Kazgan, 2013:31-32).

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve İtilaf Devletleri'nce işgale uğraması, modernleşme hareketlerini bir süre için fiilen durdurdu. Dikkat edilirse, Tanzimat'tan yıkılışa kadarki süreçte Osmanlı Devleti, modernleşmenin kaçınılmaz olarak gerekli olduğunu anlamış, değişen padişahlara ve bürokratlara rağmen bunu, gerçekleştirilmesi kaçınılmaz bir devlet politikası olarak benimsemiştir. Modernleşme etrafında oluşan modernist politikalar, Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonucu, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran bürokratlar ile uygulanmaya devam etmiştir.

MODERN CUMHURİYET'İN MEVCUT EKONOMİK STRÜKTÜRÜ DÖNÜŞTÜRME SERÜVENİ

Birinci Aşama: Modern Ekonomi Biçiminin Seçimi - TBMM'nin Kuruluşu ve İzmir İktisat Kongresi

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve Osmanlı Devleti'ne ait toprakların galip devletlerce işgali ile birlikte Osmanlı Bürokrasisi, çöküş sürecine girerek, toplum üzerindeki etkinliğini yitirmişti. Bu durum aynı zamanda Osmanlı bürokrasisinin, geleneğin koruyuculuğunu üstlenme fonksiyonuna da ciddi bir sekte vurmuştu. Böylelikle kurtuluş mücadelesine katılmak amacıyla Osmanlı bürokrasisinden ayrılarak sivilleşen askeri erkân, Anadolu'da modern kimlikli bürokratik bir yapının temellerini atma imkânı elde etmiş oldu. TBMM'nin açılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile de Anadolu'da yeni bir bürokratik yapı inşa edildi.

Tanzimat'tan beri inişli çıkışlı bir seyir izleyen modernleşme çabaları, geleneğin muhafızlığını yapan bürokratik yapının çözülmesi ile seküler dünyaya entegre olmak için yeterli hareket alanını buldu. Milli Mücadele için düzenlenen kongreler, TBMM'nin kurulması ve Kurtuluş Savaşı sonucunda elde edilen başarının sonucu olarak Türk halkının teveccühünü kazanarak hukuki meşruiyetini kazanan Ankara Hükümeti; savaş sonrası olası iç karışıklıkları önlemek ve savaş suçlularını cezalandırmak amacıyla katı önlemler aldı. Bu olağanüstü yetkilerin, diğer bir fonksiyonu ise geleneğin arta kalan bağlarının çözülerek modern ekonomik ve bürokratik yapının kurumsallık kazanması önündeki her türlü engelin bertaraf edilmesiydi.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçilme sürecinde, merkezi yönetim, özel sektöre ve toplumun diğer kesimlerine göre ön plana çıkmıştı. Cumhuriyet'in bu erken döneminde, yabancı sermayenin olumsuz etkileri büyük oranda ortadan kaldırılmıştı. Ankara Hükümeti, Tanzimat'tan beri süregelen Türk modernleşmesi sürecini yeniden yorumluyordu. Devlet kurumları, ekonomiye müdahale edebilecek şekilde dönüştürülecek, liberalleşme eğilimi, korumacılık önlemleri altında belirli bir seviyede geliştirilecekti. Türkiye'de yeni bir ulus-devlet ve milli bir ekonomi inşa ediliyordu. Bu amaç doğrultusunda; kapitülasyonlar kaldırılarak, Avrupalılara sağlanan ayrıcalıklar sona erdirildi. Ek olarak yüksek vergili bir gümrük rejimine geçildi. Özellikle bu husus, yeni devletin, ekonomi politikalarını uygulayabilecek kadar güçlü bir siyasi yapıya sahip olduğunu gösteriyordu. Ayrıca aşar vergisi ve iltizam sistemi kaldırılarak hem tarım kesimi, ekonomik olarak rahatlatıldı hem de vergi toplama fonksiyonu büsbütün merkeze geçirilerek, hükümetin merkezileşmesine katkı sağlandı (Pamuk, 2015:212-214).

Cumhuriyetçi bir eğilimle, ekonomi politikalarının, halkın onayı ile oluşturulması isteniyordu. Bu sebeple sanayici, tüccar, çiftçi ve işçilerden oluşan 1135 delegenin katılımı ile Cumhuriyet'in kurulmasından kısa bir süre önce Şubat 1923'te İzmir'de İzmir İktisat Kongresi düzenlendi. Kongrede, Ankara Hükümeti'nin uygulayacağı ekonomi politikası büyük ölçüde şekillenmişti (Şahin, 2014:23-25). Ayrıca kongrede, Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren ulusal kimlik, ekonomi alanındaki belirleyici kimlik olarak betimleniyordu. Bir başka deyişle Milli Ekonomi anlayışı içerisinde "Türk" kimliğine ısrarla vurgu yapılıyordu (Kepenek, 2012:32).

İzmir İktisat Kongresi'nde dikkati çeken bir başka husus da Mustafa Kemal Paşa'nın, devletin bürokratik yapısı üzerindeki fikirleriydi. Ona göre esas olan, bir vatandaş olarak bireydi. Devletin dış politikaları için bireyin refahından fedakârlık yapılamazdı. Ayrıca ülke içi politikalar, dış politikalara göre şekillenmemeliydi. Osmanlı Devleti'nin yaptığı en büyük hata, tebaasının refahından fedakârlık etmek pahasına, dış politikalar oluşturmaktı. Dolayısıyla kişi çıkarı ve faydası ön plana çıkarılmaktaydı. Bu husus, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat

Kongresi'nde yaptığı açılış konuşmasında açıkça görülmektedir (İktisat Esaslarımız¹, 1339). Şerif Mardin (2013:17-18) de benzer şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın yeni kurulan bürokratik yapıda Osmanlı bürokrasisinin tersine, bireyi ve bireyin onurunu ön plana çıkardığını ileri sürmektedir.

Bürokrasideki bu değişiklik aynı zamanda Osmanlı'daki fetih ve ümmetçilik anlayışının da terkedileceğinin sinyallerini veriyordu. Zira Osmanlı, Avrupa üzerine fetih düzenlerken, o toprakları İslamlaştırma amacını güdüyordu. Aynı şekilde İslam coğrafyasındaki hakimiyetini sağlamlaştırmak ve dış tehditleri engellemek için verdiği mücadele de İslam coğrafyasında adaleti tesis etmeye çalışmaktan başka bir şey değildi. Ama yeni Cumhuriyet'in genç bürokratik yapısı, modernleşme hareketleri ile birlikte laik bir devlet yapısını tercih ederek, bürokrasinin bir ideal çevresinde değil, bireysel çıkar etrafında örgütlenmesini öngörmekteydi. Zaten Osmanlı coğrafyası, olası en geniş sınırlarına ulaştığı, yeni bir fetih yapmak bir yana mevcut sınırlarını bile korumakta zorlandığı için fetih hareketleri ile ganimet geliri elde etme şansı da yoktu. Hatta Misakı Milli sınırları dışında faaliyet gösterecek askeri ve ekonomik gücü dahi bulunmamaktaydı. Bu sebeple Ankara Hükümeti, bürokrasiyi, Osmanlı bürokrasisinden farklı, laik bir kimlikle inşa etmekte herhangi bir beis görmedi. Ayrıca bu durum, bireyin İslam'la bağını kopararak, geleneksel ekonomi anlayışından sekülerliğe doğru bir dönüşümdü. Bir başka deyişle Ankara Hükümeti'nin, Anadolu'da bir "Homo Economicus" üretme çabasıydı.

İkinci Aşama: Kapitalist Ekonomiye Eklemlenmede İtici Güçler - Yerli Müteşebbis ve İş Bankası

Ankara Hükümeti'nin liberal bir ekonomiyi tercih etmesinin ardından çözülmesi gereken temel problem, yapısal olarak kapitalist batı ekonomisine eklemlenmede itici güç olarak kullanılacak müteşebbisler ve bu müteşebbislere kredi desteği sağlayacak bir finans kurumunun yokluğu idi. Tabi ki ülke ekonomisi büsbütün piyasaya bırakılmak da istenmiyordu. Bu sebeple devlet kontrolünde müteşebbisler üretilmeli ve bir banka kurulmalıydı.

19. yüzyılın ikinci yarısında ticaret, büyük çoğunlukla Gayri Müslimlerin elindeydi ve Gayri Müslim nüfusu yaklaşık olarak %25 civarındaydı. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu oran %2,5'e kadar düşmüştü. Birçoğu savaş sırasında maddi varlıklarının büyük çoğunluğunu bırakmak zorunda kalarak ülkeyi terk etmişti. Ankara Hükümeti, yerli müteşebbis üretmek için ülkeyi terk eden Gayri Müslim unsurların geride bıraktıkları toprakları kendisine yakın Türklere intikal ettirerek, yerli müteşebbis adaylarının toprak üzerinden belirli bir gelir elde etmelerini sağladı (Keyder, 2011:101-103). Ancak orta ölçekli tüccarlarla, dağıtılan topraklardan gelir elde edenlerin, bu geliri tasarrufa dönüştürebilmesi ve oluşan tasarrufun kredi olarak dağıtılarak yeniden yatırıma yönlendirilmesi için de bir banka lazımdı. Bu ihtiyaç İş Bankası'nın kurulması ile giderilmiş oldu².

İş Bankası'nın kurulmasındaki temel amaç, sağlanan tasarrufların, yerli Türk müteşebbislere dağıtılarak, fiziki yatırım yapmalarına yardımcı olmak ve bu fonksiyonu devlet denetiminde gerçekleştirmekti. Ayrıca İş Bankası, bizatihi iktisadi teşekküllere iştirak yoluyla ortak olunması, yabancı sermayeli ticari işletmelerin millileştirilmesi, tekeller oluşturularak bu hakkın özel

¹ Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşma metninin Hicri 1339 / Miladi 1923 yılında İzmir'de Mahmut Esat (Bozkurt) Paşa tarafından bastırılmış halidir. Konuşmanın orijinal Osmanlıca metni ve transkripsiyonu için Ek 1., Ek 2., Ek 3. ve Ek 4.'e bakınız.

² İş Bankası'nın kurulmasına dair Osmanlıca evrakın orijinali ve transkripsiyonu için Ek 5. ve Ek 6.'ya bakınız.

sektöre devredilmesi gibi çeşitli fonksiyonlar da üstlenmişti (Özer, 2014:354, 374-375). Bu amaçlardan her biri, inşa edilecek devlet müdahalesindeki liberal ekonominin temel iticisi konumundaki yerli müteşebbis ve banka ihtiyacının giderilmesine ve ekonomiyi, kapitalist sistem doğrultusunda yapılandırma yönelikti.

İş Bankası'nın kurulması ve yerli müteşebbis oluşturma ekseninde, kapitalist dünya ekonomisine eklenme ile kalkınmanın sağlanacağı düşüncesi başlangıçta çok basit bir amaç gibi kabul edilebilirdi. Ancak bu amacı destekleyen, tevhid-i tedrisat, batı kökenli bir hukuk sistemi, İslam'ın gelenekten kopararak seküler bazlı olarak yeniden yorumlanmaya çalışılması gibi devlet politikaları, ulaşılmak istenen gayenin pek de basit olmadığını gözler önüne sermekteydi.

İş Bankası her şeyden önce bir devlet kurumu gibi hareket etmekte ve devlet tarafından ısrarla vurgulanan "Milli Ekonomi" gayesini kendi faaliyetleri için bir propaganda aracı olarak kullanmaktaydı. 19. yüzyılın Batı Avrupası'ndan itibaren "milliyetçilik" akımlarının, gelenekten tam anlamıyla kopmamış uluslar için teşvik edici bir modernleşme ideolojisi olduğu düşünüldüğünde (Keyder, 2011:114), İş Bankası'nın "Milli Ekonomi" propagandası ve yürüttüğü faaliyetlerle ülkeyi, kapitalist batı dünyasının bir parçası yapmayı amaçladığı anlaşıyordu.

Bu bağlamda İş Bankası'nın bir başka fonksiyonundan da bahsetmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi bir ekonomik unsurun kapitalize edilerek mevcut miktarı aynı iken finansal değerinin arttırılması, kapitalist sistemin en belirgin özelliklerinden biridir. Böyle bir artışla gerçekleşen birikim, üretim sonucu elde edilen birikimden ayrı bir "farklılaşmış birikim"dir. İşte İş Bankası, kapitalist ekonomik sistemin tam da bu fonksiyonunu üstlenmiş benziyordu. Örneğin; İş Bankası bünyesindeki şirketler, yabancı şirketlerle anlaşmalı bir biçimde zaman zaman kömür ve şeker üretimini kısıtlayarak, sözü edilen ürünlerin ithalini artırarak ya da ihracatını kısıtarak bir farklılaşmış birikim oluşturmaya çalışmıştı (Çetiner, 2014:191). Dolayısıyla bu faaliyetler, bir kalkınma ya da gelişme faaliyeti olmaktan çıkarak üretimin sabote edilmesine dönük faaliyetler olarak, kapitalizmin, ülkede yerleşmesine zemin hazırlamaya çalışıyordu.

Üçüncü Aşama: Geleneğin Yıkılması - Batılı Hukuk Sistemi ve Laiklik

Osmanlı'da Sünni İslam, devletten bağımsız bir şekilde kurumsallaşmamıştı. İslam toplumunun lideri olarak görülen "halife", Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahına ait bir unvandı. Dini kurumsallaşmanın başında ise "şeyhülislam" bulunmaktaydı ve kendisi, devlet tarafından atanan üst düzey bir memurdu. Hatta tasavvuf erbabı bile "şeyh-ül meşayih" isimli bir meclisle, bu kurumsallaşmada yerini almıştı. Dolayısıyla Sünni İslam, Osmanlı Devleti'nin resmi inancı olarak görülüyordu ve bürokrasinin bir parçasıydı. Ancak İttihat ve Terakki, Jön Türkler ve Kemalist erkân, devletin, modern devlet statüsü kazanabilmesi için "laik" bir sistemin benimsenmesi gerektiğini düşünüyorlardı (Keyder, 2011:113).

Laik sistemin kabulüyle, birey ve din arasındaki bağın yeniden kurulamaması için "tevhid-i tedrisat" esasının uygulanarak, eğitimin, dini prensiplerden bağımsız, modern eğitim sistemine göre yapılması gerekiyordu. Ayrıca insan-insan, insan-toplum ve insan-devlet arasındaki ilişkilerin kontrolünü büsbütün devletin üstlenmesi, dinin laik esaslar gereğince bu alanın dışına itilerek "batılı hukuk sistemi"nin kabulü ile mümkündü. Böylece İslam'ın ve geleneğin dayattığı kısıtlardan "Homo Economicus" olarak yetiştirilecek bireyi kurtarmak ve kapitalist dünya ile yapısal olarak eklenmek için Avrupa Hukuku esas alındı. Bu süreçle birey, rahatlıkla kapitalist üretim yapısının bir parçası olabilecekti.

Tüm bu gelişmelerden Halifelik makamı da etkilendi. Halifeliğin kaldırılması daha çok dış politikaya bakmakla birlikte iç politika ve bürokratik yapı ile de ilişkili bir durumdu. Bürokratik alanın merkezine, "bireysel çıkar"ın yerleştirilmesi ile tüm İslam dünyasının hamiliğine

soyunmayı gerektiren halifelik makamı arasında bir uyumsuzluk vardı. Bir diğer deyişle halifelik makamı, birey ve ulusun faydasını esas alan ulus-devlet yapısı ile çalışmaktaydı. Dolayısıyla iktisadi kaynakların sadece ulus-devleti ilgilendiren Türk vatandaşları arasında paylaşımı ve dış politikanın da bu yönde geliştirilecek olması, halifelik makamının kaldırılmasının gereklerinden biri olarak görülüyordu. Böylece merkezi bürokrasi, amaçları doğrultusunda halifelik makamını da lağvetti.

Bu gelişmelerle birlikte merkezi bürokrasinin, bireyle arasında anayasal hukuktan başka bir bağ kalmamış, devletin denetiminde olmayan bir ideoloji bulunmamış olacaktı. Ancak mevcut sosyo-ekonomik yapının, İslam dünyası ve geçmişle arasında son bir engel daha vardı. Bu da harf devrimi ile ortadan kaldırılacak olan Osmanlıca'nın kullanımı idi. Osmanlıca, şüphe yok ki fonetik olarak Türk dili için pek de uygun bir yazı dili sayılmazdı. Zaten harf devriminin temel propaganda söylemi de bu yöneydi. Fakat Osmanlı Alfabetesi, bireyin, gelenekle arasında bir bağ kurması ihtimalini doğuruyordu. Çünkü İslami eserler, Osmanlı tarihine ait belgeler vs. gibi tüm yazılı materyal, Osmanlıca yazılmıştı. Dolayısıyla bireyin, gelenekten kopuşunu sağlamak için yeni Türk harfleri kabul edilerek, Osmanlı Alfabetesi yürürlükten kaldırıldı (Lewis, 2013:374).

Sonuç olarak batılı hukuk sistemi ve laikliğin kabulü ile bireyin inancının, kamusal alan dışında bırakılması, yeni kurulan bürokratik sistem ile birey arasındaki ilişkinin din ve gelenek gibi bir dış etken tarafından kesintiye uğramasını engelleyecek ve kapitalist sistem içinde "Homo Economicus" olan bireyin mobilizasyonunu arttıracaktı. Bir diğer deyişle birey, seküler iş ilişkileri kurabilecek ve ekonomik yapı içerisinde, örneğin İslam'ın ve geleneğin yasakladığı faiz gibi bir faydayı dahi atlamadan faydasını maksimize edebilecekti.

Dördüncü Aşama: Geleneğin Modernist Yorumu - İslam'ın Teolojileştirilmesi ve Dini Eğitimin Devlet Tekeline Alınması

Osmanlı bürokrasisi içinde kurumsallaşmış Sünni İslam'ın, politik alanının dışında tutulmak için laisizmle etkinsizleştirildiğini daha önce belirtmiştik. Bunun ikinci adımı olarak; İslam'ın yönlendirici bir araç statüsüyle sivil alanda kurumsallaşarak, devlete karşı bir unsur olarak politize edilmesini önlemek için İslam yeniden yorumlanmalı; topluma ve kamusal alana etki edebilecek prensipleri engellenmeli idi. Ayrıca İslam'ın, Osmanlı anlayışı ile halka aktarılması, Osmanlı bürokrasisinden izler taşıması sebebiyle yeni bürokratik yapıyı zedeleyebilirdi. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın³ kurulmasıyla, İslam'ı anlatma ve aktarma faaliyetleri, merkezi bürokrasinin tekeline alındı. Böylece toplum, merkezi bürokrasinin isteği doğrultusunda İslam'ı öğrenecek ve devlet öncülüğünde apolitik yapıya büründürülmüş bir İslami anlayışı benimseyecekti. Dolayısıyla İslam, hayatın her alanını kapsayan bir "yaşama biçimi" olmaktan çıkarak, modern batı dünyasındaki din anlayışıyla bir teolojiye dönüşecekti.

1924 yılına gelindiğinde geleneksel İslami eğitim kurumları olan medreseler kapatılmıştı. Bunların yerine modern tarzda dini eğitim veren imam hatip okulları açıldı. Üniversite seviyesinde dini eğitim verilmesi için de Osmanlı Devleti'nde yıllarca geleneksel İslami eğitimin önemli kurumlarından biri olan Süleymaniye Medresesi, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak bir ilahiyat fakültesine dönüştürüldü. Buna ek olarak imam hatip okulları ve ilahiyat fakültesi, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Yeni ilahiyat fakültesi, seküler bir İslami anlayış üretmeyi hedefliyordu. İlahiyat fakültesince oluşturulan bir komitenin; Milli Eğitim Bakanlığı'na İslam'da reform ve modernleşme ile ilgili sunduğu raporda dört konunun önemine dikkat çekiliyordu.

³ O dönemdeki adıyla "Diyanet İşleri Reisliği".

Bunlar; camilerin temizliği ve içerisinde oturacak sıraların bulunması, ibadet dilinin Türkçe olması, ibadetin içten yapılabilmesi için camilerde enstrüman çalınması ve ibadete tefekkür boyutu kazandırılmasıydı. Türkçe ibadet hariç, komitenin sunmuş olduğu hiçbir konu dikkate alınmadı. Ortaöğretim kısmındaki Arapça ve Farsça tedrisatının da kaldırılması ile öğrenci sayısında bir hayli düşüş yaşandı. Sonuç olarak fakülte 1933 yılında kapatıldı (Lewis 2013:559). Dolayısıyla İslam'da reform ve modernleşme hareketi en azından dini eğitim sahasında sonuçsuz kalmıştı.

Cumhuriyet döneminde kamusal alandaki modernleşme faaliyetleri olanca hızıyla devam ederken, toplumun birlikteliğini sağlayan Sünni İslam'ın inanç açısından güçlendirilmesine önem atfediliyordu. Harf devrimi sonucu, geçmişi ile yaşadığı kopukluk sebebiyle toplumun yanlış inançlara sapmaması için bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından Sünni inancın kuvvetlendirilmesi ve "doğru İslam"ın öğrenilmesi amacıyla birçok kaliteli eser Latin harfleri ile basıldı. Tefsir ve hadis alanında Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Babanzade Ahmed Naim; kalam alanında İzmirli İsmail Hakkı ve fıkıh alanında ise Ömer Nasuhi Bilmen'in eserleri bunlardan bazılarıydı (Gencer, 2012:790-791). Merkezi bürokrasinin Sünni İslam'a yaptığı bu katkıların nedenini, Sünni inancın, yıllardır merkezi bürokrasi ile iyi ilişkiler geliştirmesinde aramak mümkündür.

Tüm bu gelişmelerle birlikte ekonomik hayat, sosyal boyutu ile de inşa edilmeye çalışılıyordu. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme tarihinde, kamusal alan, kapitalist Batı Avrupa ile bütünleşebilmesi için gerekli dönüşümleri yaşarken, sosyal alandaki modernleşme faaliyetleri ihmal edilmişti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hareketlerinin, Cumhuriyet dönemindeki kadar başarılı olamamasını, bu yönüyle değerlendirmek mümkündür.

İslam'ın seküler alana çekilmeye çalışılması ve teolojileştirilerek kamusal alandan dışlanması, "Homo Economicus" olarak tanımlanacak ve fayda güdüsüyle hareket edecek bireyin, ekonomik faaliyetlerini tam anlamıyla gerçekleştirmesine imkân tanıyacaktı. Çünkü İslami prensiplerin, modern ekonomik anlayışa ters düşen faiz yasağı, miras bölüşümü, iş ilişkilerinin farklılığı vs. ile ilgili prensiplerinin, bireyin, modern ekonomik hayattaki hareketliliğini kısıtlayıcılığı ortadan kaldırılmış olacaktı. Böylelikle kapitalist batı dünyasına eklemlenmek için gerekli olan sosyo-ekonomik strüktürdeki değişim tamamlanmış oluyordu.

SONUÇ

Avrupa karşısındaki başarısızlığını, Avrupa'nın askeri ve ekonomik üstünlüğünde arayan Osmanlı Devleti, aradaki bu farkı kapatmak için Tanzimat Dönemi adıyla isimlendirilen bir modernleşme sürecine girerek, yoğun bir dönüşüm faaliyeti başlattı. Osmanlı döneminde daha çok kurumların modernize edilmesi şeklinde görülen modernleşme hareketlerinden pek de istenilen sonuçlar alınamadı. Ancak Tanzimat'tan itibaren filizlenerek gelişen modernleşme düşüncesi, Cumhuriyet'in ilk döneminde modernleşme konusunda oldukça kararlı adımlar atılmasını sağladı.

Bu çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki modernleşme ve ekonomik strüktürdeki dönüşüm, dört aşamada ele alındı. Bunlardan ilki; ekonomi biçiminin seçimidir. Bu da büyük ölçüde ilk kez İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. Kongrede Mustafa Kemal Paşa, bürokratik yapının merkezine "kişi çıkarı"nın yerleştirilmesi gerektiğini ifade ederek, yeni iktisadi sistemin altını çizmiştir. Ona göre devletin dış politikaları için bireyin refahından fedakârlık yapılamazdı. Ayrıca ülke içi politikalar, dış politikalara göre şekillenmemeliydi. Osmanlı Devleti'nin yaptığı

en büyük hata, tebaasının refahından fedakârlık etmek pahasına, dış politikalar oluşturmaktı. Dolayısıyla “fayda” merkezli bir bürokratik yapı oluşturuldu.

İkinci olarak; kapitalist ekonomik yapının temel itici güçleri olan müteşebbis ve finans kurumlarının kurulmasıdır. 19. yüzyılda modernleşme konusunda geri kalmış ulusları, bir canlandırma ideolojisi olarak oluşturulan “Milliyetçilik” argümanı burada da modernleşme faaliyetlerine dayanak noktası yapıldı. “Milli Banka” ve “Milli Müteşebbis” olarak propagandası yapılan bu itici güçler vakit kaybetmeksizin oluşturuldu. Bu bağlamda iktidara yakın Türk unsurlara, Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkeyi terk eden Gayr-i Müslim’lerin ülkede bıraktıkları topraklar dağıtıldı. Ayrıca orta ölçekli Türk tacirlere de kurulan bir “Milli Banka” olarak İş Bankası aracılığıyla kredi verilerek, iş ölçeklerini genişletmesi sağlandı. Böylelikle iktidara yakın Türk unsurlar birer “Milli Müteşebbis”e dönüştürüldü. Yine İş Bankası tarafından yabancı sermayeli şirketlerin millileştirilmesi; kömür, şeker vs. gibi ürünlerin üretiminin devlet kontrolünde belirlenen düzeylerde sabitlenmesi; çeşitli sektörlerde tekeller oluşturularak, bunların zamanla özel sektöre devri gibi misyonlar yerine getirildi. Bir başka deyişle İş Bankası’yla ülkenin çeşitli kaynakları ticarileştirilerek, kapitalist batı ekonomisi ile ticaret hacminin artırılmasında kullanıldılar.

Üçüncüsü; batılı hukuk sistemi ve laiklik hakkındaki düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerle bireyin inancının, kamusal alan dışında bırakılması, yeni kurulan bürokratik sistem ile birey arasındaki ilişkinin, din ve gelenek gibi bir dış etken tarafından kesintiye uğramasını engelleyecekti. Merkezi bürokrasi ile birey arasında anayasal hukuktan başka bir bağ kalmamış, devletin denetiminde olmayan bir ideoloji bulunmamış olacaktı. Böylelikle batı ekonomisi ile bütünleşme stratejisini güden bürokratik yapının isteği doğrultusunda kapitalist sistem içinde “Homo Economicus” olan bireyin mobilizasyonu artacaktı. Bir diğer deyişle birey, seküler iş ilişkileri kurabilecek ve ekonomik yapı içerisinde, örneğin İslam’ın ve geleneğin yasakladığı faiz gibi bir faydayı dahi atlamadan faydasını maksimize edebilecekti. Yine bu bağlamda bürokratik alanın merkezine, “bireysel çıkar”ın yerleştirilmesi ile tüm İslam dünyasının hamiliğine soyunmayı gerektiren halifelik makamı arasında bir uyumsuzluk vardı. Dolayısıyla iktisadi kaynakların sadece ulus-devleti ilgilendiren Türk vatandaşları arasında paylaşımı ve dış politikanın da bu yönde geliştirilecek olması sebebiyle halifelik makamı da lağvedildi.

Dördüncüsü; İslam’ın teolojileştirilmesi ve dini eğitimin devlet tekeline alınmasıdır. İslam’ın seküler alana çekilmeye çalışılması ve teolojileştirilerek kamusal alandan dışlanması, “Homo Economicus” olarak tanımlanacak ve fayda güdüsüyle hareket edecek bireyin, ekonomik faaliyetlerini tam anlamıyla gerçekleştirmesine imkân tanıyacaktı. Çünkü İslami prensiplerin, modern ekonomik anlayışa ters düşen faiz yasağı, miras bölüşümü, iş ilişkilerinin farklılığı vs. ile ilgili prensiplerinin, bireyin, modern ekonomik hayattaki hareketliliğini kısıtlayıcılığı ortadan kaldırılmış olacaktı. Böylelikle kapitalist batı dünyasına eklemlenmek için gerekli olan sosyo-ekonomik strüktürdeki değişim tamamlanmış oluyordu.

Sonuç olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki modernleşme hareketlerine sosyo-ekonomik strüktürün dönüşümü açısından bakıldığında şu şekilde bir manzara ortaya çıkmaktadır. İlk olarak kişi çıkarı bürokratik yapının merkezine yerleştirildi. Daha sonra kişi çıkarını esas alan kapitalist ekonomik sistemin temel itici gücü olarak müteşebbisler ve finansal kurumlar oluşturuldu. Böylece merkezi bürokrasi yapısal olarak, kapitalist batı dünyası ile eklenmeye hazır biçimde inşa edilmiş oldu. Ayrıca hukuk ve laiklikle ilgili düzenlemelerle İslam, kamusal alanın dışına taşındı. İslam’ın “yaşam biçimi” olmaktan çıkarılarak bir teolojiye dönüştürülmesi ve bunun devlet tekeline alınmış dini eğitim kurumları ile topluma empoze edilmeye çalışılması sonucu toplumun gelenekle bağlarının koparılarak birer “Homo Economicus”a dönüştürülmesi amaçlandı. Dolayısıyla toplum mühendisliği görevini üstlenen merkezi bürokrasi, geleneksel yapıların ortadan kaldırılması ile ülkedeki üretim faktörleri mobilizasyonunu, kapitalist üretim

sisteminin karakterine uygun şekilde artırmayı başardı. Böylelikle kapitalist batı dünyasına eklenmek için gerekli olan sosyo-ekonomik strüktürdeki değişim tamamlanmış oluyordu.

Sürece sosyolojik düşünce açısından bakıldığında Tönnies'in ifadesiyle cemaatten (gemeinschaft), cemiyete (gessellschaft) doğru bir geçiş gerçekleşmişti. Geleneğin ortak çıkarı güden zihniyeti yerine, modern dünyanın, doğuştan kazanılan bağları yıkan ve bireysel çıkarı esas alan rasyonel düşüncesi egemen hale geldi. Bu gelişmeyi, daha önce bahsedildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bürokratik yapısında görmek mümkündür. Ayrıca Veblen'in "Toplumsal Dönüşüm Kuramı"na uygun olarak Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni teknoloji; bir çatışma ortamı ortaya çıkarmak pahasına, geleneksel yapıları yıkarak mevcut kurumları dönüştürmüştü. Bu duruma örnek olarak; Cumhuriyet'in getirdiği modern devrimlere toplum içinden yükselen muhalefet ve bunun merkezi bürokrasi tarafından cezalandırılması gösterilebilir.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çeviren, Alogan, Y.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Amin, S. (2007). *Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (Çeviren, Sert, M.) İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi.
- Coser, L. A. (2013). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*. (Çeviren, Hülür, H., Toker, S. ve Mazman, İ.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Çetiner, Ö. (2014). *Cumhuriyet Dönemindeki Hâkim Sermayenin Oluşumunda Türkiye İş Bankası'nın Rolü: 1924-1938*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, 20.08.1924, Yer No: 30-18-1-1 / 10-40-17.
- Gencer, B. (2012). *İslam'da Modernleşme*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (Çeviren, Güzel, C.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gönç-Şavran, T. (2011). *Klasik Sosyolojiye Katkı-I: Ferdinand Tönnies ve Georg Simmel*, (Ed.) Suğur S., *Klasik Sosyoloji Tarihi* içinde (ss.136-161) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hanoğlu, Ş. (1985). *Batıcılık, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 5* içinde (ss.1382-1388) İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalcık, H. (1993). *Cizye, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 8* içinde (ss.45-48) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İktisat Esaslarımız (1339). İzmir: Anadolu Matbaası.
- İnalcık, H. (2006). *Tanzimat Nedir?*, (Editör) İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M., *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (ss.13-35), İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Kazgan, G. (2013). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2011). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları,
- Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınları,

Mardin, Ş. (1985). Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 6* içinde (ss.1698-1701) İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2013). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özel, İ. (2011). *Üç Mesele: Teknik – Medeniyet – Yabancılaşma*. İstanbul: Şule Yayınları.

Özer, M. H. (2014). Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Yerli Müteşebbis Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69(2):351-377.

Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Seyitdanlıoğlu, M. V. (2006). Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama, (Editör) İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. V. (ss.255-265) İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Şahin, H. (2014). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Wallerstein, I. (2010). *Modern Dünya Sistemi – 1. (Çeviren, Boyacı, L.)* İstanbul: Yarın Yayınları.

Ek 1. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'nde Yapmış Olduğu Konuşmanın Bir Bölümüne Ait Orijinal Osmanlıca Metin

اقتدیلر ؛

تاریخیمیزی دولودوران ظفرلر ، یاخود ضمهجلالاک کافهسی احوال اقتصادیه مزله
مناسبتدار علاقه دارد .

یکی تورکیامیزی لایق اولدینی مرتبه رسانته ایصال ایدمه بیلیمک ایچون ، بهمه حال
اقتصادیاتمزه برنجی درجه ده واک چوق اهمیت ویرمک مجبوریتندیمز ، زمانمز تماماً
بر اقتصاد دروندن یاشقه برشی دکلدر .

برملتک اسباب حیاتیه سی ، رفاهیت وسعادتی تشکیل ایدن اقتصادیاتله اشتغال
ایتمه سی ، ایدمه مه سی نظر دقتی جالب بر کیفیتدر . اعترافه مجبورزکه اقتصادیاتمزه
لزدی قادار اهمیت ویرمه مش بولونیورز . برملتک اسباب حیاتیه سیله اشتغال
ایتمه سی ویا ایدمه مه سی ، اوملتک یاشادینی ادوار ایله و او ادواری تنبیت ایدن تاریخ
ایله چوق علاقه دارد . بونک اسبابی کچریدیکمز ادوارد ، بالخاصه تاریخمزه
آرایه بیلیرز . شیمدی به قدر حقیق معناسیله ملی بردور یاشامادق ، بناء علیه ملی بر
تاریخه مالک اولامادق .

بوقطه یی بر آ ز ایضاح ایدمه بیلیمش اولاق ایچون هب برابر عثمانلی تاریخینی خاطر لایالم :
عثمانلی تاریخنده بوتون غیرتله ، بوتون مساعی ملتک آرزوسی ، آمالی و احتیاجات
حقیقه سی نقطه نظرندن دکل ، شونک ، بونک آمالی ، احتراصاتی تطمین نقطه
نظرندن وقوع بولشدر .

مثلا ، فاتح استانبولی ضبط ایتدکدن صوکر ا یعنی سلجوقی سلطنتیه شرقی روما
ایمپراطورلغه توارث ایله دکل صوکر ا غربی روما ایمپراطورلغه ده قونم ، ایستهدی .
بونک ایچونده بوتون ملتی بو هدفه دوغرو سوق ایتدی .

Ek 2. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'nde Yapmış Olduğu Konuşmanın Bir Bölümüne Ait Orijinal Osmanlıca Metin (Devamı)

«ئەلا؛ ياووز سلیم ، فاتحك آچدیغی غرب جبههسىنى تثبيت ايله برابر آسیا ایمپرا-
طورلغنى برلشدیرهرك بویوك براسلام اتحادی میدانك كتیرمك ایستهدی .
قانونی سلیما ، هرايکی جبههیی توسیع ایتمك ، بوتون بحرسفیدی بر عثمانلی
حوضهسى حاله كتیرمك ، هندستان اوزرینده نفوذ تأسیسی کبی شاهانه برسیاست
تعقیب ایتمك ایستهدی و طیبی بونك اچونده عنصر اعلى یی ، ماتى قوللاندى .
آرقداشلا ،

بوتون بو افعال و حرکات تدقیق اولنورسه کورولور که بوقدرتلی و عظمتلی پادشاهلار ،
سیاست خارجه لری ، امللری ، آرزولوی و احتراصلرینه استناد ایتدیرمشر و تشکلات
و سیاست داخله لری ، بویولودا احتراصات اولان سیاست خارجه لرینه کوره ، تنظیم
مجبوریتنده قالمشلردر .

حالوکه تشکلات داخله نك ، سیاست داخله نك وسعت و تحمل درجه سنده بر
سیاست خارجه تعقیب ايله مك مجبوری تی واردر . عکسی تقدیرده فلاکت و خسران
محققدر .

فی الحقیقه عثمانلی خاقانلری اصل اولان بونقطه یی اونوتدیلر . بوتون افعال و حرکات لری
خیاللار و امللر اوزرینه بنایتدیلر . تشکلات داخله یی « سیاست خارجه یه اویدورمق
مجبوری تی حاصل اولونجه ، ضبط ایتدک لری محملرده کی عناصری ، اولدیغی کبی محافظه
مجبوریتنده قالدقن باشقه اولنره استئنالر ، امتیازلر بخش ایتدیلر .

دیگر طرفدن عنصر اصلی یی ، اوزون سفرلرده ، فتوحات میدانلرنده دولاشد
یرتدیلر و بوضورتله کندی کندی تخریب ایتمش اولیوردی .

بوعتبارله ملت ، یعنی عنصر اصلی کندی اؤنده ، کندی یوردیده اسباب حیاتیه سنی
استحصال ایچون چالیشمقدن محروم بر حالده بولونیوردی . بو تاجدارلر ، ملتی بویله
دیاردیار دولاشدیرمقله اکتفا ایتبورلر ، بلکه فتوحات دائره سی داخله کیره ن خلقی
ممنون ایتمك ، اجنبیلری ممنون ایتمك اچون ، عنصر اصلینك حقوقندن منابع اقتصادیه سندن
برچوق بشیلری عطیه اولارق اولنره بخش ایدیورلردی .

Ek 3. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'nde Yapmış Olduğu Konuşmanın Bir Bölümüne Ait Orijinal Osmanlıca Metnin Transkripsiyonu

Efendiler;

Tarihimizi dolduran zaferler yahut izmihlallerin kaffesi ahval-i iktisadiyemizle münasebettar ve alakadardır. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu merteye isal edebilmek için, behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ve en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir. Bir milletin esbab-ı hayatiyesini, refahiyet ve saadetini teşkil eden iktisadiyatla işğal etmemesi, edememesi nazar-ı dikkati calib bir keyfiyettir. İtirafa mecburuz ki iktisadiyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet verememiş bulunuyoruz. Bir milletin esbab-ı hayatiyesiyle işğal etmemesi veya edememesi, o milletin yaşadığı edvar ile ve o edvarı tesbit eden tarih ile çok alakadardır. Bunun esbabını geçirdiğimiz edvarda, bilhassa tarihimizde arayabiliriz. Şimdiye kadar hakiki manasıyla milli bir devir yaşamadık. Binaenaleyh milli bir tarihe sahip olamadık. Bu noktayı biraz izah edebilmiş olmak için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlayalım: Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesai milletin arzusu, amili ve ihtiyacat-ı hakikiyesi nokta-i nazarından değil, şunun bunun amalini, ihtirasını tatmin nokta-i nazarından vukubulmuştur. Mesela, Fatih İstanbul'u zaptettikten sonra, yani Selçuki Saltanatı ile Şarki Roma İmparatorluğu'na tevarüs eyledikten sonra Garbi Roma İmparatorluğu'na da konmak istedi. Bunun için de bütün milleti bu hedefe doğru sevk etti.

Ek 4. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'nde Yapmış Olduğu Konuşmanın Bir Bölümüne Ait Orijinal Osmanlıca Metnin Transkripsiyonu (Devamı)

Mesela; Yavuz Selim, Fatih'in açtığı garb cephesini tesbit ile beraber Asya İmparatorluğu'nu birleştirerek büyük bir İslam ittihamı meydana getirmek istedi. Kanuni Süleyman, her iki cepheyi tevsi etmek, bütün Bahr-ı sefidi bir Osmanlı havzası haline getirmek, Hindistan üzerinde nüfuz tesisi gibi şahane bir siyaset takib etmek istedi ve tabii bunun için de unsur-ı asliyi, milleti kullandı.

Arkadaşlar;

Bütün bu ef'al ve harekât tetkik olunursa, görülür ki bu kudretli ve azametli padişahlar, siyaset-i hariciyelerini; emelleri, arzuları ve ihtiraslarına istinad ettirmişler ve teşkilat ve siyaset-i dahiliyelerini, bu mevlud-i ihtirasat olan siyaset-i hariciyelerine göre, tanzim mecburiyetinde kalmışlardı. Halbuki teşkilat-ı dahiliyenin, siyaset-i dahiliyenin vüs'at ve tahammül derecesinde bir siyaset-i hariciye takib eylemek mecburiyeti vardır. Aksi takdirde felaket ve hüsrân muhakkaktır. Filhakika Osmanlı Hakanları asıl olan bu noktayı unuttular. Bütün ef'al ve harekâtlarını hayaller ve emeller üzerine bina ettiler. "Teşkilat-ı dahiliyeyi" siyaset-i hariciyeye uydurmak mecburiyeti hasıl olunca, zapt ettikleri mahallerdeki anasırı, olduğu gibi muhafaza mecburiyetinde kaldıktan başka onlara istisnalar, imtiyazlar bahşettiler. Diğer taraftan unsur-i asliyi, uzun seferlerde, fütuhat meydanlarında dolaşırttılar ve bu suretle kendi kendini tahrib etmiş oluyordu. Bu itibarla millet, yani unsur-i asli kendi evinde, kendi yurdunda esbab-ı hayatiyesini istihsal için çalışmaktan mahrum bir halde bulunuyordu. Bu tacidarlar, milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla iktifa etmiyorlar; belki fütuhat dairesi dahiline giren halkı memnun etmek, ecnebileri memnun etmek için, unsur-i aslinin hukukundan menabi-i iktisadiyesinden birçok şeyleri (atiyye) olarak onlara bahşediyorlardı.

Ek 6. Türkiye İş Bankası'nın Kurulmasına Dair Evrakın Transkripsiyonu

Türkiye Cumhuriyeti
Baş Vekâlet
Kalem-i Mahsusu Müdüriyeti
Aded 8

Kararname

Bir milyon lira sermaye ile banka muamelâtı ile iştigal etmek üzere “Türkiye İş Bankası” kuvvat-ı tahtında Gaziantep Meb’usu Kılıç Ali ve İzmir Meb’usu Mahmud Celal Bey ve rakkası tarafına teşkiline nispet edilerek şirkete ait nizamname-i dahili laimalarının bil taktik (dakik) muvafık bulunmuş olduğuna ve sermayenin yüzde onun (%10) iş’arı (aşarı-vergisi) Milli Bankası’na yatırıldığına dair hesab-ı cari cüz’i dair görülmüş olduğundan tasdiki ticaret-i vekâlet-i celilesinin 20 Kanun-u Sani tarihli ve 4029 numaralı tezkiresiyle vaki-i teklifi üzerine hey’et-i vükelanın 20 Kanun-u Sani sene 1340 tarihli icmaında kabul edilmiştir.

20 Kanun-u Sani 1340

Türkiye Reis-i Cumhuru
Gazi M. K. [imza]

[Bakanların imzaları]

Not: Cevaben yazılacak evraka, cevap olduğu muhareratın tarih ve numarasının derci rica olunur.